

Izena eta izana, euskal izendegia eta sexuaren araberrako bereizketa

Idurre Eskisabel

Kazetaria, EHUKo Kazetaritza II Saileko irakaslea eta Jakin Taldeko kidea

Euskal izendegi moderno¹ apailatzen hasi zirenetik, izenen sexuaren araberrako bereizketa egitea eta hartarako irizpideak jartzea izan da behin eta berriz sortu den arazoetako bat. Izan ere, toponimiatik eta hitz arruntetatik abiatuta sortu dira euskarazko izen berri asko, eta euskarak genero gramatikalik ez duenez, ez da sinplea izen zehatz batek gizonena edo emakumeena izan behar duen erabakitzea. Areago, bereizketa horrek derrigorrezkoa behar duen ebaztea.

Izan ere, izen berriak sortu diren eran, eta normatibizatzea izen horien sorrera baino motelagoa izan den neurrian, anbiguoak edo mistoak izan dira hainbat izen; hau da, gizon zein emakumei jarri izan zaizkie, sexu biek partekatu dituzte².

Baina euskal izendegiaren eratzaille eta arautzaille nagusiak, Euskaltzaindiak, aukera horren kontra egin du lege, eta, batik bat, hizkuntza irizpideak argudiatuz. Hain justu, hautu hori aztertuko dut, teoria feministatik abiatuta, ikusteko Euskaltzaindiaren hautuan berak ematen dituen lege eta, batik bat, hizkuntza arloko arrazoiez gain gure jendarteko genero ideologia nagusiak eraginik izan ote duen³.

Eguno genero ideologia nagusia diodanean, ikerketa eta teorizazio feministen emaitzak egiten ditut neure, hau da, honako ardatz hauek: indarrean den genero sistemak pertsonen arteko bereizketa nagusia sexu bikotasunean ezartzen duela; alegia, ustez aratza eta zehatza den sexu binarismo biologikotik abiatuta⁴ bereizten dituela arrak eta emeak. Eta pertsona arrei atxikitzen diela ezaugarri sorta bat, eta eraikuntza sozial horren ondorio dela maskulinitatea (eta gizonaek). Era berean, pertsona emeei atxikitzen die beste ezaugarri sorta bat, eta eraikuntza sozial horren ondorio da feminitatea (eta emakumeak). Alegia, generoak. Gainera, maskulinitateari eta feminitateari ezartzen zaizkien ezaugarriak kontrajarriak eta bateraezinak dira; are, elkarren baztertzailak. Halaber, ezaugarri horiek bereizkotzat aurkezten dira, naturazkotzat; naturalizatzea baita eraikuntza sozial horrek iraun dezan ezinbesteko estrategia. Era berean, gizonen zein emakumeen atxiki zaizkien ezaugarrien arabera rol zehatz eta mugikaitzak emango zaizkie jendarte egitura eta botere harremanetan, eta rol horien arabera emakumeek gizonaen menpe daude antolaketa orokorrean.

Beste era batera esanda, ideologia horren uste nagusia litza-teke naturak geneen, hormonon edo burmuinaren egituraren bidez hala erabaki duelako direla emakuek goxoak eta sentiberak, eta, ondorioz, zaintza lanetarako berezko joera eta egokitasuna dutela. Arrazoi berengatik direla gizonak ekintzaileak eta oldarkorak, eta arlo publikoaren guda (edo futbol) zelaian aritzeko aproposak.

Sexu bikotasuna eta haren arabera bereizketa dira, beraz, egungo genero ideologiaren zutoin ezinbestekoak.

Irizpideak

Sabino Aranek *Ixendegi bizkattarra*-ren bidez euskal izendegi modernoa eratzeko lehen harria ezarri zuenetik, izenen sexuaren arabera bereizketa eta hura gauzatzeko irizpideak eztabaidagai izan dira. Santutegia euskaratu zuten Aranek eta

Elizaldek, erlijio katolikoak onetsitakoak hartzen baitzituzten pertsona izen zilegizat⁵. Bi zerrendatan banatuta eman zuten izendegia: *Gixonena* batetik, eta *Emerena* bestetik. Izenak itzultzeko egin zuen bezala, gizonenak eta emakumeenak bereizteko irizpide berria erabili zuen, euskara beste hizkuntzen eraginetik libratu, eta ustez euskararen berezkotasunean oinarritutako sistema indarrean jartzeko. Hala, Pablo Pedro Astarloa XIX. mende hasierako euskararen apologistak *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva o gramática y análisis razonada de la euskara o bascuence* liburuan plazaratu zuen teoriari jarraitu zion, eta erabaki emakume izenek *-e* amaitu behar zutela, eta mutilenek, ahal dela *-arekin*, eta, halakorik ezin denean, *-e* ez den beste edozein letrarekin.

Izan ere, Astarloak garaiko pentsamendu korronteen barruan hizkuntza naturalaren kontzeptuan sinesten zuen, hots, hizkuntzak lehen une batean Jainkoak sorturikoak zirela, eta, ondorioz, pertsonen izaerarekin eta jokabide egokiekin zerikusi zuzena zutela. Horrela, neskato jaio berrien lehen negarra *é* izaten dela frogatutzat eman zuen Astarloak –Durangoko bi medikurekin nolabaiteko azterketa enpirikoa egin ostean–, eta, aldiz, *á* izaten dela mutikoen lehen negarra. Horren ildotik, *é* emakumeen letratatzat jo zuen eta *á* gizonezkoentzat. Aranek horretan oinarrituta erabaki zuen gizon izenek *-a* amaitu behar zutela eta *-e* emakumezkoenak.

Arazo handiagoa sortu zitzaion 1972an Jose Maria Satrustegiri Euskaltzaindiaren ekimeneko lehen izendegia egiteko lanari heldu zionean⁶. Izan ere, antzinako agiriei erreparatuta, gizon zein emakumeentzako izen berak erabili izan direla ondorioztatu zuen, baina ‘legeak’ ez duela onartzen eta ‘herriak’ aukera hori ez duela gogoko argudiatuta, bereizketaren alde egin zuen. Gerora indarra hartuko zuen eredia proposatu zuen lehen gogoeta haietan: *-a* bukaera erantsitako aldaera emakumeentzako izatea; hau da, agiri zaharretan bi formetan eta bere ustez sexu bereizketarik gabe ageri ziren Eder/Ederra, Urdin/Urdina edo Nabar/Nabarraren kasuan, erroa gizonezkoentzako gordetzea (Eder, Urdin eta Nabar) eta *-a*

ezarrita eratorritakoa emakumeei ematea (Ederra, Urdina, Nabarra). «-a hizkiarekin bukatzen den hitza gizonari itsastea herriak» (Satrustegi, 1973: 213. or.) ez duela gustuko, agertu zuen erabaki hura oinarritzeko.

Euskal izendegiaren erabilerak aurrera egin eta izen berriak sortu ahala korapilatuz joan zen kontua

Horrez gain, gerora euskal izendegi modernoaren sexuaren araberako bereizketa guztiz baldintzatu duen beste erabaki bat ere hartu zuen Satrustegik –ziur aski, generoaren auziari dagokionez, nahiko modu inkontzientean–: frankismo garaiko legedi zorrotzari iskin egiteko asmoz, toponimian oinarritutako izen ugari andre mariaren adbokazio gisa aurkeztu zituen –baita hala ez ziren hainbat ere–, eta, ondorioz, toponimo asko eta asko emakume izen direla finkatu zuen.

Satrustegirena hasiera besterik ez zen izan. Euskal izendegiaren erabilerak aurrera egin eta izen berriak sortu ahala, korapilatuz joan zen kontua. Gero eta gehiago ziren sortzen ziren izen berriak, gero eta ugariagoa haien hautua egiten zuen jendea, eta izan ziren, halaber, Euskaltzainditik kanpo euskal izendegirako izendegi proposamenak egin zituzten beste autore batzuk. Egoera horretan izan zen garai bat gerora Euskaltzainditik «nahas-mahasarena» esan izan zaiona, normatibizatu gabeko izen forma eta praktikak zabaldu zirena, eta garai horretan neskentzako zein mutilentzako erabili ziren hainbat izen. Areago, garai hartan argitaratutako hiru izendegik –Mikel Hoyos, Urtzi Ihitza eta Xarles Bidegainak– espresuki azpimarratu zuten euskarazko izenen artean badirela batzuk mistoak direnak.

Ez da hori, ordea, Euskaltzaindiaren ikuspegia, eta Onomastika batzordeak landuta 2001ean plazaratu zuen izendegiaren ildotik zorrotz arautu du sexuaren araberako bereizketa: anbiguotasun guztiak ezabatu ditu, eta izendegian jasotzen den izen bakoitza gizonezkoentzakoa edo emakumezkoentzakoa

den finkatu. Bi arrazoi ematen ditu hain estu jokatzeko: alde batetik, legeak (Espainiakoak) hartara behartzen duela⁷; bestetik, euskararen berezko sisteman beti bereizi direla gizon eta emakume izenak, ez dela mistorik izan.

Bereizketa egiteko honako irizpideak ezarri ditu, hizkuntza argudioetan bermatuta:

- a) *-a* eta *-e* amaitzen diren toponimo eta hitz arruntak emakumezkoen izentzat hartzen dira; *-i*, *-o*, *-u* eta kontsonantez bukatzen direnak gizonezkoentzat.
- b) Gizon izen bati *-a* eransteak emakumezko izen bihurtzen du. Beraz, *-i*, *-o*, *-u* eta kontsonantez amaitzen diren izen arruntei *-a* amaiera erantsita emakume izenak sortzen dira (Haritz/Haritzza, Amets/Ametsa...). Horrez gain, beste bi bide ere proposatzen dira gizon izenetatik abiatuta femeninoak osatzeko: aurretik Andre edo Mari jartzea (Andregoto edo Marimartin, adibidez).
- c) Badira *-a* amaitzen diren gizon izen historikoak. Horiek bere horretan uzten dira.
- d) Toponimoen kasuan, leku horretan andre mariaren santutegiren bat egonez gero, horri ematen zaio lehentasuna, eta gainerako arauak bertan behera utzita emakume izen gisa hartzen da.
- e) Sabino Aranaren izendegiko izenak bere horretan uzten dira, bereizketa irizpidea euskararen senaren kontrakoa dela uste den arren, onarpen zabala izan dutela argudiatuta.

Euskaltzaindia: diskurtso oso bat sexu anbiguitatearen kontra

Baina galdera da zerk bultzatu duen Euskaltzaindia bereizketa hain irmo ezartzera; alegia, aztertzea hautu horren oinarrian zein pentsaera eta balio gordetzen diren.

Horretarako, euskararen akademiak auzi honen gainean egin duen diskurtsoa aztertuko dut. Hau da, Euskaltzaindiak izendegiaz –haren egiteko eta gaitasunez, eratzeko prozesuaz

eta irizpideez– egin dituen gogoetak, ikerketak eta emandako azalpenak. Diskurtsoa, berriz, ikuspegi foucaultiarretik ulertuko dut: hots, aintzat harturik arlo honetan erakunde botereduna dela Euskaltzaindia, bere ikuspegia nagusiarazi nahi duela, eta helburu hori lortze aldera darabilen jakintza eta sinesmenen antolaketa dela, funtsean, diskurtsoa.

Alabaina, Euskaltzaindiaren izenen sexu bereizketari buruzko diskurtsoa ez da beti bera izan; kontrara aldaketa handi bat izan du: hastapeneko ahaleginetan, Satrustegik, antzinako dokumentazioan onarrituta, ondorioztatu zuen euskarak bazituela izen mistoak, gizon eta emakumeek partekatu zituztenak. Egungo diskurtsoaren habea da, aldiz, euskarak ez duela bere sisteman izen mistorik onartzen. Ikus dezagun bilakaera.

Satrustegi, Najwa Nimri eta zentzu komunaren legea

Giza emakumeentzako berdin balio izan duten hitzak ere ba genituen. Legez, bata bestearengandik berextera behartuak gaude ta, konponketa txikiren bat egin behar. Zuri eta Zuria Erdi-arloan gizonezkoena da (Satrustegi, 1973: 213. or.).

Beraz, euskarak antzina izen mistoak baimentzen zituela uste zuen Satrustegik, baina ez zen inola ere eredu horrekin segitzearen aldekoa, eta legeak ezarritako obligazioari helitzen dio sexu bereizketa finkatzeko –gogoratu: «Legez, bata bestearengandik berextera behartuak gaude ta, konponketa txikiren bat egin behar»–. Ia 30 urte beranduago, 1999ko otsailaren 26an, Euskaltzaindiak Baionan egin zituen barne jardunaldietan arrazoiketa bera berretsi zuen:

Hainbeste borrokaren ondoren lortutako emaitzak legezko bi baldintza bazter-ezinak daramatza berarekin: pertsonentzat hartzen den hitzaren duintasuna, eta sexu berezitasuna adieraz beharra. Horiek dira jokoaren arauak (Satrustegi, 1999: 595. or.).

Paradoxikoa gertatzen da Satrustegik legediari hainbesteko garrantzia aitortzea, hain zuzen ere, euskal izendegia egiteko

prozesuan legediari iskin egin zionean sarri. Hain justu, legediari men egin behar zaiola defendatzen duen esaldi berean, ‘borroka’ gisa definitzen du izendegia aurrera ateratzeko prozesua; halaber, atal oso bat eskaini zien eginkizun hura burutzeko jasan eta gainditu behar izan zituen lege oztopoei.

Nolanahi ere, esplizituki Espainiako legediak ezarritako obligazioari heldu zion Satrustegik izendegian sexu bereizketa finkatzeko, baina sen onari ere egiten dio aipu. Ildo horretatik, argigarria gertatzen da 1972ko otsailaren 25ean Euskaltzaindian izendegiko lanei buruz aurkeztu zuen txosteneko pasarte hau:

Kenya edo jopardar batek bere jatorrizko izena eman nahi badio seme alabari itzulpenik ez duela aitortzea aski du. Aste hontan bertan Iruñen sortutako haur baten izena dut begien aurrean: Najsua Nimri Urriticoetxea [sic], Karam eta Magdalenarena. Egunkariak ez du agertzen neskatala ala mutila den, eta ez da gure artean inor hori asma lezakeenik (Satrustegi, 1973: 208. or.).

Bai, Najwa Nimri Urrutikoetxea aktore eta musikari (emakume) ezagunaren jaiotze albisteari buruz ari da Satrustegi, eta adibide horrekin agerian utzi nahi zuen garai hartako Euskal Herrian errazagoa zela munduko edozein hizkuntzatant zegoen izena jartzea euskarazkoa baino. Alde horretatik, ulergarria izan daiteke izen arrotzaren aurrean nabari zaion errezeloa, baina aski argigarria da sumin hori adierazteko aukeratzen duen jomuga zein den: sexu bereizketa ez dela argia. Alegia, ez dakigula lehen kolpetik Najsua (Najwa) txikia neskatoa edo mutikoa den. Hori da Satrustegik izen horri jartzen dion eragozpen handiena –bidenabar, baita ustez mistoak lirakeen euskal izenei jartzen diena ere.

Ondorioz, legezkoa, egokia eta zuzena sexuak bereiztea da, gizon eta emakumeen arteko marra zehatz ezartzea,

Esplizituki Espainiako legediak ezarritako obligazioari heldu zion Satrustegik izendegian sexu bereizketa finkatzeko, baina sen onari ere egiten dio aipu

baita izenetan ere. Gogora dezagun non finkatzen dituen Satrustegik muga garbiak: «Hainbeste borrokaren ondoren lortutako emaitzak legezko bi baldintza bazter-ezinak daromatza berarekin: pertsonentzat hartzen den hitzaren duintasuna, eta sexu berezitasuna adieraz beharra. Horiek dira jokoaren arauak». Hau da, pertsonen duintasuna bermatzea eta sexu bereizketa egitea. Eta esango nuke txanpon beraren bi aldeak direla beretzat: hots, pertsonen duintasuna bermatzeko ezinbestekoa dela gizon edo emakume den zehatz adieraztea, edo, alderantziz, nahasmena sortzeak duintasun hori urratuko lukeela.

Funtsean, ikerketa feministaren ildoko genero teoriaren oinarrietara garamatza azalpen horrek. Hau da, ustez biologikoak, eta, ondorioz, naturalak, berezkoak, diren diferentzietatik abiatuta emakumeak eta gizonak ezaugarri elkar baztertzailleekin eraiki, eta emakumeak gizonen mende jartzen dituen harreman sarea eratzeko prozesuaren muinera: berezko gisa aurkeztutako oinarritzko bereizketa horretan bermatzen baita gainerako jendarte egitura guztia. Ondorioz, diferentzia horiek ezabatzea da izen mistoak onartzea –alegia, sexu bereizketan nahasmena sortzea–, denik eta transgresio handienetako bat: naturaren legea auzitan jartzea. Horregatik dago Satrustegi hain larri Najwa Nimri jaioberri hura neska edo mutila den ez dakielako.

Beraz, Espainiako legediaren aitzakiagatik baino, egiaz, *zentzu komunaren* ildotik da Satrustegientzat problematikoa sexu bereizketa ez egitea, zentzu komuna Paul Bakerren (2008) definizioaren arabera ulertuta: hau da, jendarteko baliio, ohitura eta tabuek zedarritutako diskurtso eta praktika gisa. Ez dezagun ahaztu legearen derrigortasunarekin batera «herriaren joera» aipatzen duela Satrustegik sexu bereizketaren ezinbestekotasunaren alde idatzi horietan guztietan.

«Baina nola zalantzan jar daiteke gaurregun herriak egina duen bide garbia? Izan gaitezen serioak eta har ditzagun gauzak diren bezala» (Satrustegi, 1999: 596. or.), dio emakume izenatarako *-a* amaiera defendatzeko.

Funtsean dioskuna da izenen sexu bereizketari dagokionez antzina beste joerarik izan bazen ere, zentzuz beteriko hau-tu egokia nagusitu dela herriaren senari esker, edo Bakerren erara esanda, zentzu komunaren estalki erosoaren azpian ezkututzen diren jendarteko balio, ohitura eta tabuei esker.

Hain zuzen ere, zentzu komuna edo tradizioa dei genie-zaiokeen hori da, Bakerren iduriko, generoaren eta sexua-litatearen arloan –baita ere gizarte klasearen eta etnizita-tearen kasuetan– mendekotasun harremanetan oinarritzen den *status quo*-a iraurarazteko tresna indartsuenetako bat. Sinesmen, balio, ohitura eta tabu multzo hori joango litza-teke harilkatuz zein arau eta jokabide diren egokiak gizon eta emakumeentzat, alegia, genero diskurtso edo ideologia nagusia josiz. Ondorioz, herriaren zentzu komunaren legeari jarraiki egin bazuen Satrustegik sexu bereizketaren alde, in-darrean zegoen genero ideologiarekin bat eginda aritu zen.

Baina ez da Satrustegi izan arlo horretan joera hori adierazi duen bakarra; aitzitik, lerro bereko pentsamendua ageri dute Henrike Knörr urte askoan Euskaltzaindiko Onomastika bat-zordeburu izan zenak eta Andres Iñigo batzordeko kideak, zehazki, Xarles Bidegain hizkuntzalari eta egun euskaltzainak 1999an plazaratutako izendegiari egindako kritikan.

3.000 sarrera inguru dituela dioen izendegian, Bidegain jaunak, gure ustez, hutsune eta eskasia bete eta aro berri bati erantzuna eman beharrean, gauzak zeuden baino askoz ere okerrago eta nahasiago utzi dizkigu.

1. Gizon eta emakume izenen arteko sexu bereizketaren oina-rrizko printzipioa¹ hausten du.

1. Konbentzionala bada ere Hegoaldeko erroldak argi adierazten dutenez erabat geureganatu duguna (Knörr&Iñigo, 1999: 1.201. or.).

Pasarte horretan ikusten denez, sexu bereizketa ez egi-tea da Bidegainen lana gaitzesteko erabiltzen duten arra-zoi nagusietakoa: sexu bereizketaren «oinarrizko printzi-pioa» haustea leporatzen diote, legeetan legeena. Baina, era berean, arau konbentzionala dela onartzen dute, hau da,

hizkuntzarengandik beragandik eratorria baino, jendarteko adostasun eta ohiturek moldatua. Eta, noski, hala izanez gero, jendarteko adostasun eta ohitura berriek alda dezaketena.

Diskurtso aldaketa: euskararen DNAn dago sexu bereizketa

Jendeak pentsatzen du izen arrunten kasuan euskaraz sexu markarik ez dagoenez, sexu markarik gabeko pertsona izenak daudela, eta hori euskarazko sistemaren kontrako ustea da. Euskarazko izenak, ezagutzen ditugun neurrian, beti izan dira neska edo mutil izenak, ez dago izen mistorik.

Mikel Gorrotxategi Euskaltzaindiko Onomastika batzordeko idazkari eta euskal izendegiaren egileetako baten adierazpen hori jaso zuen Mikel Garcia kazetariak *Argia* aldizkarian,

Bi pasarte horietan hiru ideia funtsezko azpimarratzen ditu Gorrotxategik: euskararen sistema, betikotasuna eta ezagutza

2007ko urrian, euskal izendegiarri buruz egindako erreportajearen. Urte batzuk lehenago gai berari buruz Satrustegik, Knörrek edo Iñigok azaldutakoaren eta Gorrotxategiren artean bada alde-rik: sexu bereizketa ezinbestekoa da ez legeak hala behartzen duelako eta herritarren ohiturek konbentzio bat eratu dutelako; edo ez, behintzat, horregatik ba-

karrik, baizik eta, bereziki, euskarak berezkoa duelako bereizketa hori egitea.

Hemen, Hegoaldean, argi dago legeak agintzen duela hori [izenen sexuaren arabeko bereizketa], baina, horrez gain, guk ikertu genuen neurrian ikusi genuen euskarazko sistema hori izan dela, ezagutzen den neurrian, betidanik existitu den bereizketa bat (SE Gorrotxategi⁸).

Bi pasarte horietan hiru ideia funtsezko azpimarratzen ditu Gorrotxategik: euskararen sistema, betikotasuna eta ezagutza. Iruditzen zait hiru gako horietan daudela aztertzen ari

naizen auzian Euskaltzaindiak duen jarreraren giltzarriak. Xeheki begiratuko ditugu.

Gorrotxategi, euskararen sistemaz ari denean, hizkuntzaren berezkotasunaz ari da, euskara besteetatik aparteko hizkuntza bakar eta zehatz gisa ezaugarritzen duen horretaz. Euskararen izaeraz, barneko eta berezko egituraz, DNAz. Eta, ondorioz, dio izenen sexu bereizketa egitea berezkoa duela euskarak, DNAn dakarrela. Beraz, izen mistoak onartuko bagenitu, euskarazkoa ez den zerbait txertatuko genuke euskararen. Kutsatu egingo genuke, kalte egingo genioke; kontraturatura litzateke. Betikotasunaren ideia ere horrekin lotuta dago: euskararen sorreratik hizkuntzaren sisteman inskribatuta dago izen mistorik ez dagoela –eta ez dezagun ahantz euskararen gaineko diskurtsoan zenbaterainoko garrantzia duen antzinatasunak; ia balio sakratu bat da–. Berezkotasunaren berme betikotasuna.

[Mitologiatik hartutako izenak erabiltzeak edo hitz arruntak] nik uste dut sistema zahar batean txertatzen diren berrikuntzak direla. Berrikuntza horiek ez dute sistema hankaz gora ipintzen. Berrikuntzak hartzen dira, baina sexu bereizketa segitzen da mantentzen (SE Gorrotxategi).

Jendeak onartu zuen Harri, Enbor edo Kizkitza deitzea, baina ez zuen onartu, salbuespenak salbu izen zehatz batzuekin, sexu nahasketa eragin dezaketen izenak erabiltzea. Esan nahi dut hori gure tradizioa edo sistema dela. Frantzian edo herrialde anglosaxoietan... beste funtzionamendu bat izan dezakete (SE Gorrotxategi, 1. eranskina).

Alegia, izenen sexu bereizketa ezabatzeak hankaz gora ipiniko luke euskararen sistema, berezkotasuna, sistema zahar eta betiko horren izaera bera. Hor dago berrikuntzen muga. Funtsean, lehenago Satrustegik jarritako muga bera da, eta lehen generoaren teoriaraino oinarrituta eman dugun azalpenak balioko luke. Baina Gorrotxategiaren diskurtsoan, badago jauzi kualitatibo bat: jada ez da Espainiako legea, edo zentzu komunaren legea, edo gizarte konbentzioena sexu bereizketa egiteko agintzen duena, baizik eta euskararen legea bera.

Zeren eta Espainiako legediak agindutako obligazio bat babiliz, posible litzateke momentu batean intsumiso egitea. Eta zentzu komunaren eta konbentzioen ondorio bada, haiek aldatu ahala, izendegian ere aldaketa gertatuko da.

Hain justu, euskararen erabilera sexistari buruzko ikerketa, gogoeta eta jarrerak zabaltzen eta ugaritzen hasten diren garaian egin zuen Euskaltzaindiak diskurtso aldaketa, jauzi kualit<tibo hori. Hau da, hizkuntzari berari buruzko diskurtso bat egiten hasi zen generoaren auziari dagokionez, hizkuntzaren izaerari buruzko irudikapen batzuk sortzen, Deborah Cameronei (2003: 447-449. or.) jarraituz, arlo horretan hizkuntz ideologia bat eratzen. Hizkuntzari berari buruzko diskurtsoa baitago hizkuntz ideologiaren oinarrian; hain zuzen ere, erabiltzaile den komunitate horrentzako hizkuntzak esanahi kulturala hartzen duen irudikapen multzoa litzateke, taldearen eta norbanakoen irudikapenen interakziotik munduaren ulermen zehatzak eratuko dituen.

Beraz, Euskaltzaindiak arlo horretan hizkuntzaren gainean egiten duen irudikapena bat dator gure jendartean nagusi den genero ideologiarekin, aurreko atalean ikusi dugun bezala, ideologia horren oinarria baita gizonak eta emakumeak diferenteak direla nabarmentzea, eta desberdintasun dikotomiko hori naturatik eratorria dela finkatzea: jendeon izaeraren ezaugarri berezko eta betikoa dela, gure espeziearen DNAn dagoen zerbait.

Gainera, Cameronek ohartarazten duenez, hizkuntz ideologiak badu beste ezaugarri bat aztertzen ari garen honetan garrantzi handikoa: diskurtso bikoiztasunaren ezaugarria, alegia. Izan ere, lan ideologikoa hein handi batean hizkuntz irudikapenen bidez egiten da, eta irudikapen horietako asko diskurtso bikoitz baten ondorio dira, zeinetan hizkuntza hizkuntza bera den, eta, aldi berean, beste zerbaiten ordeko sinbolikoa. Alegia, hizkuntzaren erabilera zuzenaren gaineko adierazpenek agertzen dute hizkuntzaren ordena gordetzeko gogoia, baina, aldi berean, beste arlo batzuk ordenatu eta kontrolatzeko. Kasu honetara aplikatuta, Euskaltzaindia

esaten ari zaigunean euskararen sisteman beti egin dela sexu bereizketa, berezkoa dela, eta hori dela zuzena, esaten ari da, halaber, euskararen jendartean beti egin dela sexu bereizketa, berezkoa dela, eta hori dela zuzena.

Arestian esan dugu diskurtso aldaketa eta jauzi kualitati-boa euskararen erabilera sexistari buruzko gogoeta hedatzen den sasoiari egin zuela Euskaltzaindiak. Esango nuke ez dela kasualitate edo kointzidentzia hutsa, baizik eta, nolabait, generoaren eta hizkuntzaren arteko harremanen inguruan sortutako eztabaida horrek bultzatu zuela diskurtso aldaketa hori. Euskaltzaindia ez baita erakunde itxi eta gotorra; aitzitik, jendartearekin harremanetan bizi da, eta plaza zabal horretan dabilena iristen zaio, generoaren inguruko eztabaida barne.

[Izendegiak genero harremanekin izan dezakeen zerikusiar buruzko eztabaida] ere egon da. Eta batzordekide guztiek ez dute berdin ikusten... (SE Gorrotxategi, 1. eranskina).

Oro har, euskal izendegiaren azken bertsioa egiterakoan Onomastika batzordeko kideek izandako jarrerak bitan banatzen ditu Gorrotxategik.

Batzuek ikuspegi, esan dezakegu, populistagoa zeukaten. Beste batzuek historizistagoa. Eta hor pixka bat oreka lortu behar zen (SE Gorrotxategi, 1. eranskina).

Eta oreka lortzeko, batetik, aztertu zuten zein izan den jendartearen praktika, eta, bestetik, egin zuten ikerketa hizkuntzalaritzaren ikuspuntutik sexu bereizketa nola egin den argitzeko.

Orduan, aztertu genituen zeuden izenak, eta, gero, azken zereendak egiteko aztertu genuen Franco hil zenetik aurrera zein bilakaera egon zen euskal izenen barruan, zeintzuk erabiltzen ziren eta zeintzuk ez ziren erabiltzen, pixka bat erabaki batzuk hartzeko. Eta aztertu zen, eta hori inportantea da, 'Euskaraz femenoak egiteko izan diren bideez', finkatzeko zein izan zen sexu bereizketa egiteko bidea. *Eusker*a-n argitaratuta dago (SE Gorrotxategi, 1. eranskina).

Beraz, ikerketa eta zientziaren bidetik eman dio Euskaltzaindiak irtenbidea eztabaidari. Eta, horrenbestez, lehen aipatu ditugun hiru ideia giltzarrietatik hirugarren eta azkenera iritsi gara. Ezagutza edo jakintzara.

Izan ere, Gorrotxategik dioskunean euskarak berezko duela sexu bereizketa egitea, «ikertu dugun neurrian», «ezagutzen dugun nerrian», zehazten du. Alegia, esaten duen horrek oinarri sendoa duela adierazten du, ez dela asmakuntzetan ari, baizik eta ikerketaren eta zientziaren objektibotasunean bermatzen dela. Hain justu, azken izendegi hori egiteko motiboetako bat aurrekoetan ezagutza eskasagatik egindako akatsak zuzentzea dela dio. Azken urteetan, beraz, asko aurreratu da euskal onomastikaren ikerketa eta ezagutzan, eta horrek aukera eman du Satrustegiren baliabide eskaseko garaietako akatsak zuzentzeko, eta akats horietako bat izan liteke euskaraz izen mistoak izan zirela pentsatzea. Zalantzarik txikiena ere ez dut hala izan dela, eta sinesten dut Onomastika batzordeak egokitasun eta profesionaltasun handienez egindako ikerketek erakusten dutela antzinako dokumentuetan ez dagoela izen mistorik.

Ezagutza eta jakintza
ez dira aratzak:
badituzte zelai
ideologiko bat, eta
motibazio eta helburu
zehatzak, eta horiek
guztiek ikerketa
eta haren emaitzak
baldintzatzen dituzte

Horren gainean eraikitako diskurtsoa da, ordea, zalantzaragarria lehenago aipatutako teoria feministaren ikuspuntutik. Alegia, berrikuspen ildo horrek frogatu du sarritan ikerketa, zientzia eta ezagutza baliatu direla konstruktio sozialak direnak naturalizatzeke. Ezagutza eta jakintza ez direla aratzak: badituztela zelai ideologiko bat, eta motibazio eta helburu zehatzak, eta horiek guztiek ikerketa eta haren emaitzak baldintzatzen dituztela. Foucaulti jar-

rraiki, jakintza antolatzeke moldea jendartearen eta garaiaren mende dagoela, eta botere harremanek baldintzatzen dutela.

Zientzia ez da aratza. Femeninoak egiteko bideez edo joera androzentrikoa

Euskaltzaindiak Iñigo eta Salaberriren ‘Euskaraz femeninoak egiteko izan diren bideez’ aipatzen du euskarak sexu bereizketa berezko duela eta gauzatzeko erabaki dituen irizpideen berme objektibo gisa. Hori dela eta, lan horren motibazio, helburu eta abiaburuak zein diren aztertzeak genero auziaren inguruan darabiltzaten uste eta ideien berri eman diezaguke.

Has gaitezen motibazio eta helburuekin. Sarreran argi eta garbi adierazten dute bata eta bestea zeintzuk diren:

Egungo egunean izen toponimikoak umeei jartzeko dagoen joera bizi samarra dela erran daiteke. Honek arazo franko sortzen ditu izen horiek andronimo edo ginekonimotzat hartu beharrak diren erabakitzeko garaian, toki izenek, berez, generorik ez dutelako. Gai honi irtenbide bat emateko modua, gure ustean, euskaldunok historian zehar ibili izan ditugun eskuarteaz baliatzea dateke, era honetara lasterketak saihesten baitira, nork lehenago bere umeari izena paratuko, izen hori maskulinoa edo femeninoa izan dadin (Iñigo&Salaberri, 1997: 257. or.).

Ikerketaren motibazioa, beraz, euskaraz genero gramatikalik ez denez izen berriak sortzerakoan sexuaren araberako bereizketa egiteak eragiten duen arazoa litzateke; hots, izen horiek andromino edo ginekonimo diren erabakitzea. Helburua, berriz, arazo horri irtenbide arautu bat proposatzea, zehazki, historian –edo beste era batera esanda, tradizioan– oinarrituta.

Badakigu, dena den, garai batean ibiltzen ziren gauza asko egun ez direla ibiltzen, hainbat bide eta prozedura modaz pasatu eta zaharkiturik daudela, eta euskaldun askorendako harrigarri gerta daitezkeela. Zernahi gisaz, beharrak eragiten, eta beste biderik ez denean dugunari edo genuenari lotu beharko, deus zentzuzkorik ginen badugu (Iñigo&Salaberri, 1997: 257. or.).

Berriro ere zentzuaren aipamena. Zentzuzkoa da, hasteko, genero gramatikalik ez egon arren andronimoak eta ginekonimoak bereiztea, eta bereizketa hori historian eta tradiziotik

hartutako arau batzuetan oinarrituta egitea –nahiz eta, aitortzen dutenez, gaur egunerako zaharkiturik egon daitezkeen–. Historia eta tradizioaren bidez ordena jartzea da, beraz, beste helburu bat.

Deigarria gertatzen da, ordea, ikerketaren motibazio eta helburuak horiek izanda, lanari jarri dioten izenburua –are eta gehiago, ikerketa egitasmoetan titulua muinaren adierazle izaten dela aintzat hartuta–: ‘Euskaraz femeninoak egiteko izan diren bidez’. Alegia, ez dute jarri ‘Euskaraz femenino eta maskulinoak egiteko izan diren bidez’, edo ‘Euskaraz izenak sexuaren arabera bereizteko izan diren bidez’. Planteamendu horretatik, uler daiteke arazoa emakume izenak nola egin dela. Hots, generoaren auzia sortzen denean, sistemaren ardatza litzatekeen gizon izenari emakumezkoentzako ordaina ematea dela kontua. Beraz, androzentrismotik abiatzen dira.

Femeninoa izan da gure artean genero markatua, ‘berezia’ bestela erran (Iñigo&Salaberri, 1997: 257. or.).

Hau da, maskulinoa, gizon izena, izan da eredu eta arau, eta hartatik abiatuta eratorri dira femeninoak –dela amaieran -a bukaera itsatsita genero mozioaren bidez, Mari edo Andre aurrizkiekin, edota -i(t)za, -(t)za zein -sa, -xa amaierekin–. Gizonezkoa, beraz, generiko komun bihurtzen da, pertsonaren ordezkari, eta emakumea da eredutik aldentzen dena, genero berezi edo markatua, patroitik eratorritako azpisaila.

Iñigo eta Salaberri Erdi Aroko dokumentazioan oinarritzen dira euskaraz, izenak egiterakoan bederen, genero markatua femeninoa izan dela esateko. Alegia, Erdi Aroko dokumentazioan agertzen diren izenetan ikusten da gizon izenak direla izendapen sistemaren oinarri, eta haietatik abiatuta lehen aipatutako aurrizki eta atzizkien bidez emakumezkoen izenak sortzen direla. Eta Erdi Aroko dokumentazioak, dudarik gabe, hori hala dela erakusten du.

Arazoa ez da hori, baizik eta joera hori, gizona ardatz hartzekoa, hizkuntzaren beraren ezaugarri gisa aurkezten zai-gula, euskararen hizkuntz sistemari dagokion zerbait, eta ez

garai zehatzak baldintzatutako eta eragindako ondorio gisa. Izan ere, Erdi Aroan emakumezkoa gizonezkoaren azpisailtzat –gizon akastun edo osatu gabeko legez– hartzen zen garaian bestelakorik gertatzea litzateke harrigarria. Hau da, ez da kontuan hartu hizkuntza jendarteek eta historiak sortzen eta eraldatzen dutela; edo, behintzat, ikerketan ez da baldintzagarri horien berri ematen. Beharbada, emango balitz gaur egun izenen sexuaren arabera bereizketa egiteko irizpide horiek oso zalantzarriak gertatuko lirakeelako, eta hizkuntzaren berezkotasunean utzita askoz ere onargarriagoak direlako jendarte zehatz baten konstruktore direla adieraziz baino.

Ez dezagun ahantz Marcela Lagarde antropologoak generiko maskulino horretaz dioskuna:

El hombre universal no es una construcción lingüística sino filosófica y política, con la que se subsume la categoría mujer en la categoría hombre, y desaparecen todos sus contenidos de especialidad humana. Se construye en la historia, en las mitologías, las religiones, a través de las políticas de dominio y sus ideologías cotidianas.

Generoari dagokionez, zer ispilatzen du euskal izendegiak?

Orain arte ikusi dugu Euskaltzaindiak euskal izendegiaren ardura hartzen duenetik argi izan duela nola edo hala izenen sexu bereizketa bermatu behar duela, eta diskurtso oso bat eratu duela horren inguruan. Baina sexu bereizketa bera modu sistematiko eta arrazoitu batean egitea izan da askatu behar izan duen korapilo handia, ia 40 urteko prozesuan gauzatu joan, eta 2001eko izendegiarekin gutxi-asko finkatu zuena.

Ez da kontuan hartu hizkuntza jendarteek eta historiak sortzen eta eraldatzen dutela; edo, behintzat, ikerketan ez da baldintzagarri horien berri eman

Agertu ditugu lehenago zeintzuk diren ezarritako irizpideak. Orain, irizpide horien arabera nolako gizon izenak eta emakume izenak sortzen diren aztertuko dugu. Izan ere, izendegiak identitatearen, eta, zehazki, genero identitatearen eraikuntzan eragina du. Kenneth Burke semiologoaren arabera, metaforaren funtzioa izendatzea da, eta baieztapen horretan bermatuta esaten du Mikel Azurmendi antropologoak (1993: 38. or.) izendatze sistema eratzerakoan giza taldea bere buruaren definizioa egiten ari dela, pertsona zehatzak izendatuz gizakia zer den adierazten, nortasun indibidual zein kolektiboak eraikitzen, eta bere mundu ikuskeraren berri ematen. Eta hori guztia metaforaren bidez egiten duela, Burkeri jarraituz izenen oinarrian metafora baitago, izendatzen duten hori zer den adierazten duen irudia.

Beraz, Euskaltzaindiak gizon izenak eta emakume izenak zeintzuk diren erabakitzen duenean, berarentzako gizona zer den eta emakumea zer den esaten ari da. Izan ere, jaiotze beretik haur sortu berriari ezarriko diogun lehen ikurra da izena, eta ziurrenera, lehendabizi barneratzen duen hizkuntz elementua. Beraz, norbere buruaren ulermen eta eraikuntzan oinarritzako rola jokatzeko duen izenaren bidez adierazten den diskurtso sozial zabalak, eta izenek islatzen dituzten irudiak diskurtso horren parte dira.

Discourses are pervasive –they help to position or construct us even before we are old enough to understand language (Baker, 2008: 96. or.).

Adamen saihetsetik

Ikusi dugunez, ia hasieratik ezarri eta orain arte iraun duen irizpideetako bat da emakume izenak *-a* amaierarekin egitea. Proposamen horrek bi aldaera lituzke, biak ere logika berean elkarlotuak: batetik, *-az* amaituriko toponimo eta hitz arruntak emakume izentzat hartzea. Bestetik, kontsonantez zein *-i*, *-o*, *-u* bokalez amaitutako toponimo, eta batik bat, hitz arruntetan oinarritutako gizon izenei amaieran *-a* erantsi eta

emakume izen bihurtzea. Hau da, genero moziotik abiatuta (Martin/Martina), izen pare berriak sortzea: Haritz/Haritzta, Amets/Ametsa, Eguzki/Eguzkia.

Irudi bat etortzen zait burura: Adamen saihetsetik sortzen den Eba; Amets izen erro maskulinoaren saihetsetik erortzen den Ametsa neska izen femeninoa. Metafora garbia. Gizonezkoaren luzagarri edo eranskin den emakumezkoa. Halatsu dio Bidegainek ere bere izendegiaren sarreran: «Erorri deitzen dugu bi osagai ez egindako izena, bi osagaiarik bat izen bat da eta izen ez den atzizki bat badarama; adibidez, Gotzone izena Gotzon izenaren erorria da» (Bidegain, 1999: 10. or.).

Jar dezagun baieztapen hori Cameronek formulatutako hizkuntz ideologiaren diskurtso bikoitzaren argitan. Hau da, ordezkari dezagun zentzu zurrunean hizkuntzari buruz dioena arautu nahi den horrekin, eta horrelako zerbait irakurriko dugu: «Gotzone emakumea Gotzon gizonaren erorria da».

Ildo horretatik, interesgarria Eulàlia Lledó Cunillek *Guía del lenguaje para el ámbito del deporte* Emakundek plazaratutako gidaliburuan dioskuna:

La presentación de las mujeres como apéndices de los hombres se concreta en la lengua con los usos androcéntricos de la misma, especialmente a partir del uso del masculino como pretendido genérico (Lledó Cunill, 2009: 75. or.).

Baina behin eta berriz esaten ari gara euskarak ez duela genero gramatikalik. Hizkuntza eta sexismoaren arteko harremana ikertu duten zenbait adituren arabera, genero gramatikalik ez izatea abantaila da hizkuntzetan joera sexistak saihesteko. Esaterako, Álvaro García Meseguer arlo horretako ikertzailearen arabera, euskararen zama sexista %5ekoa da, ingelesarena %15ekoa, frantsesarena %40koa eta gaztelearena %80koa. Zama sexista neurtzeko, honako faktoreak hartzen ditu kontuan: genero gramatikalaren eta sexuen arteko lotura, maskulinoa genero komunaren pare erabiltzea, aditzaren eta izenordeen sexualizazioa eta orokortasuna adierazten duten hitzak erro maskulinoetik abiatuta egitea.

Funtsean, genero gramatikalik ez izatea da euskarari zama sexista arinduko liokeena, guztiz generizatuak diren beste hizkuntza batzuen aldean zailagoa gertatzen baita maskulino generikoaren bidez emakumea ikustezin egitea. Baina pertsona izenekin jazotako horrek erakusten du genero gramatikalik gabeko hizkuntza izateak ez duela ziurtatzen maskulino generikorik ez dela sortuko, eta are eta gutxiago sexismoan ez dela eroriko.

Ildo horretatik, hizkuntzaren eta sexismoaren arteko harremanari buruzko eztabaidan, euskal izendegia osatzeko genero mozioa erabiltzeko, eta, oro har, emakume izenak *-a* amaieraren bidez sortzeko hautuak frogatuko luke sexismoa

Genero gramatikalik gabeko hizkuntza izateak ez du ziurtatzen maskulino generikorik ez dela sortuko, eta are gutxiago sexismoan ez dela eroriko

edo hizkuntzek genero mendekotasuna transmititzea ez dagoela hizkuntzaren baitan. Hau da, ez dagoela hizkuntza sexista edo ez-sexistarik, baizik eta erabilerak direla sexistak. Edo beste era batera esanda, jendarteko genero harremanak mendekotasunezkoak badira, horrek ezinbestean isla duela hizkuntzan, eta hiztun eta erabiltzaileen esku dagoela sexismoa saihesteko aukerak egi-

tea. Hautu bat baita egun izen berriak sortzeko Erdi Aroko dokumentazioa aintzat hartu eta garaiko genero harremanek baldintzatutako izen maskulinoen generiko orokor izae-ra irauaraztea, eta emakume izenak haietatik eratorzea eranskin edo luzakin gisa. Lagarderi jarraiki, hautu bat, ez hizkuntzak berak behartutako bide bat.

Adamen saihestaren kontu honek badu, gainera, beste alde bat: gizon izenetatik emakume izenak sortzeko sistema oso bat proposatzen bada ere, kontrako noranzkoan ez da bide hori egiten. Hau da, ez dago emakume izenetatik abiatuta gizonenak egiteko modu sistematikorik –Jaun aurizkiarena anekdotikoa gertatzen da, eta Aranaren ildotik

sortutako zenbait izenen presentzia ere bai-. Dударik gabe, gizon izenak generiko komuntzat hartzearen ondorio zuzena da. Baina, horrez gain, oro har, zilegitzat jotzen diren genero identitate eta harremanen isla.

Bakerrek (2008) proposatutako adibide baten bidez ikus dezakegu argiago: Mendebaldeko gizarteetan, praktikak jantzea genero identitate maskulinoarekin zegoen lotuta eta gizona zekoentzako soilik zen zilegi. Iragan mendean, ordea, egokitzen jotzen zen genero jokabide horri buruzko iritzi eta kontsentsu soziala aldatu egin zen, eta praktikak jantzi onargarri bihurtu emakumeentzat. Beraz, jokabide femenino zilegiari buruzko arauak aldatu egin dira. Kontrako noranzkoan, ordea, gonak edo soinekoak jantzen dituen gizona oraindik ez da onargarri; ez da genero jokabide zilegitzat hartzen. Ondorioz, Bakerren iduriko, horrek erakutsiko luke jokabide maskulino eta femeninoak ez direla elkarren kontrako zehatzak. Derridari jarraiki, erantsiko dugu elkarren kontrako exaktotzat jotzen diren arren, identitate horien arteko botere harremanean, maskulinoak indar handiagoa duela eta horregatik dela posible emakumeek praktikak jantzea, eta gizonak soineko eta gonekin ibiltzea ez. Funtsean, emakumeak maskulinizatzea –beti ere neurri batean, nahasmen osora iritsi gabe– onuragarria da, beren identitateari zerbait positiboa eransteke modua. Aldiz, gizona zekoentzat galbidea da ezaugarri femeninoak hartzea, berdin gonak jantziz edo emakume kutsua duen izen bat hartuz.

Horren guztiaren eraginez, aurrerago adierazi dugun bezala, euskal izendegian gizon izenak gutxiago dira emakumeenak baino –eta, ematen duenez, Mendebaldeko gizarteetan joera bera errepikatzen da-. Baina, murriztago izate hori nonbait bat dator jendearen premiekin, mutikoentzako izenak aukeratzekoan, oro har, fantasia gutxiagoz jokatzeko baita neskekin baino.

Nik egin nuen ikerketatxo bat eta ondorioetako bat zen gizona zekoentzako izenak gehiago errepikatzen zirela emakumezkoenak baino. Ez du inporta klasean denak izatea Mikel, baina neskekin ematen

du jendea gehiago saiatzen dela bere alabatxoa bakarra izan dadin, izen berezi bat jartzen (SE Gorrotxategi, 1. eranskina).

Jokabide hori azaltzeko, baliagarria izan daiteke berriro gizon eta emakumeei jantziekin ezartzen zaien harremanaren adibidea. Alegia, gure gizarte eta kulturen gizona emakumezkoentzako jantzeko eta apaintzeko eredu askoz ere zurrun eta murritzagoa da emakumezkoentzako baino. Askoz ere edergarri gehiago eta ugariagoak erabil ditzake –eta erabili behar ditu– emakumezkoak bere genero rolari egoki atxikitzeko. Emakumeak eder eta apain izatea garrantzitsua da, baita beren identitatea eratzeko ere. Nago, emakumeen kasuan, izenari askotan funtzio hori ematen zaiola, hau da, pertsona izendatzeaz gain haren edergarri izatekoa.

Gizona emakumezkoentzat, aldiz, beste balio batzuk hobesten dira, zurrun, barnekoago eta sendoagozat jotzen direnak: pentsatzeko eta ekiteko gaitasuna, eta, oro har, jendarteko eragile eta ardatz izatekoa. Izen sendo eta zurrunak behar dira, beraz, jendartean ondo errotutakoak, eta hortik gutxiago izatea eta gehiago errepikatzea.

Era berean, orain gutxira arte gizonena izan da abizenaren jabetzaren eskusiba, hots, izenen barruan filiazioaren, familia eta jatorriaren berri ematen duen atalarena. Nolabait, pertsona zehatza iraganarekin eta etorkizunarekin lotzen duen elementu bat litzateke, giza taldearen iraupenerako ezinbesteko katebegi bihurtzen duena. Egun, pixkanaka, amaren abizena jasotzen duten umeak gero eta gehiago badira ere, orainsu arte gizona emakumezkoena zen ahalmen hori. Areago, Ipar Euskal Herrian, Frantzia bezala, ezkontzean galdu egiten baitzuten han –eta oraindik sarritan dute– andreak jatorrizko deitura, eta senarrarena hartzen.

Ondorioz, izenaz eta abizenaz osaturiko izen osoa aintzat hartuz gero, gizonengan emakumezkoengan baino askoz ere pisu handiagoa hartzen du abizenak. Etxeko esparru intimoenetik kanpo, ohikoa izaten da egunerokoan izendatzeko ere mutikoenentzako abizena erabiltzea, oraindik eta gehiago inguru berean –dela klasean, kirol taldean...– izen bereko bat

baino gehiago elkartu badira. Pentsa daiteke hori gertatzen dela gizonak familia zein jendarte baten iraupenerako ardatzat hartzen direlako, eta hori abizenaren bidez bermatzen delako. Paradoxa handia, era berean, genero roletan emakume izateari lotzen zaion ezaugarririk handiena umeak edukitzeko gaitasuna dela kontuan hartzen bada, alegia, familia eta gizarteira irauarazteko gaitasun fisikoa. Hor dago banaketa: giza taldeari segida emate horretan emakumeei alderdi fisiko/naturazkoa atxikitzean, eta gizona intelektual/kulturala.

Metaforen jokoak, edo izendegiaren arabera gizonak eta emakumeak zer diren

Azken lerro horietan, nolabait, metaforen jokoan sartu gara. Alegia, emakumea naturarekin eta gizona kulturarekin parekatzea bataren zein bestearen izaera idealaren (eta irrealaren) metaforak dira. Horretan saiatuko gara atal honetan, euskal izendegiko izenen oinarrian zein metafora dauden ikusten, uste baitut ariketa horren bidez izendegiaren sorburuan dagoen komunitatearen mundu ikuskera atzeman dezakegula, kasu honetan genero identitateei dagokienez –arestian aipatutako Burkek eta Azurmendik marraztutako ildotik–. Dagoeneko urratu dugu bide bat, aztertu dugu genero moztioaren bidez gizon izenetatik emakume izenak sortzeko hautuaren oinarrian zein genero irudi dauden: funtsean, gizona guztiaren ardatz gisa hartzea, eta, ondorioz, emakumea haren eratorri.

Baina genero moztioaren proposamenaz gaindi, izendegian egin dira beste zenbait

hautu metaforaren bidetik maskulino egokia eta femenino egokia zer den marrazten dutenak. Gogora dezagun Euskaltzaindiak emakume izenak eta gizon izenak bereizteko

Emakumea naturarekin eta gizona kulturarekin parekatzea bataren zein bestearen izaera idealaren (eta irrealaren) metaforak dira

jarritako irizpide esplizituak hitzen amaiera hizkietan oinarritutako arau fonetikoek osatzen dituztela. Hau da, *-a* eta *-e* amaiera duten hitzak emakume izentzat hartzen direla, eta *-i*, *-o*, *-u* edo kontsonantez amaitzen direnak gizon izentzat. Baina izendegiaren edukia aztertuz gero, ikusiko dugu arau horiek salbuespenez josita daudela, eta hitz arruntetik abiatutako izen asko beren esanahiaren arabera sailkatzen direla, esanahi horiek balio femenino edo maskulinoekin lotzen diren heinean.

Esate baterako, Lur/Lurra biak emakumezkoentzako ematen dira, nahiz eta Elur bezala Lur ere *-rz* amaitu, eta irizpide fonetikoaren arabera, gizon izena beharko lukeen. Gauza bera gertatzen da Itsaso, Izadi eta Lilirekin, amaierari erreparatuta gizonaenak beharko lukete; emakumeentzakoak dira, ordea. Izendegiak izen horiei buruz ematen duen azalpenak jartzen gaitu arrastoan: lauen kasuan esplikatzen da Europako tradizioan kontzeptualki femeninoak diren balioekin lotzen direla, hots, naturarekin eta bizi sortzeko ahalmenarekin. Gainera, Liliren kasuan erantzen da kristautasunean loreak eta udaberria ama birjinarekin erlazionatzen direla. Azken batean, indarrean den genero ideologiaren arabera, feminitateari atxikitzen zaizkion ezaugarri nagusien bilduma osatzen dute: dohain nagusia du bizi iturri, ama, izatea, baina andre mariak iruditeria katolikoan islatzen duen bezala, modu hartzaile, pasibo eta jasankor batean.

Bestalde, emakume izen berrien artean andre marietatik hartutakoak dira gehienak, frankismoari iskin egiteko Sastrustegik aurkitu zuen tranpatxoaren ildotik. Ikusi dugunez, toponimo asko andre mari izenpean sartu dira izendegian, eta garai hark bide hori behartu bazuen ere, harrezkero ez da zalantza jarri. Ondorioz, andre mariaren erreferentia da emakume asko eta askori izenaren bidez ematen zaiona. Gizonen izen berrien oinarrian, berriz, hitz arruntak, mitologikoak, euskal kultura eta historiako gizon handienak eta lanbide izenak dira gailentzen direnak. Beraz, neska eta mutikoei ematen zaizkien erreferenteak guztiz desberdinak

dira, eta lehen ikusi dugun eredia betetzen da gutxi-asko: funtsean, edertasunarekin, amatasunarekin, pasibo, hartzaile eta jasankor izatearekin lotutako irudiak lantzen dira femeni-no gisa. Harri, Ibai, Ekaitz, Haritz, Unai, Arotz, Lauaxeta edo Xalbadorrek, ostera, sendotasuna eta eragiletza transmititzen dute. Ildo horretatik, paradigmaticoa da Iraultza izenarena: *-az* amaitutako hitz arrunta izan arren, gizona gaitasuna hautatzen da, esanahi eta kontzeptuari helduta. Maskulinoa da gizartearen ardatz izateko gaitasuna, eta, beraz, baita hura uzkaile ere.

Esaten ari gara izenak metaforak direla, garen horren irudikapenak, eta, ondorioz, identitatea eratzerakoan eragina dutela. Are eta gehiago, Judith Butler filosofoaren ildotik hizkuntzaren botere performatiboari erreparatzen badiogu. Funtsean Butlerrek dioskuna da hizkuntzak, hainbatetan errealitatea deskribatzeko gaitasuna ez ezik, errealitatea moldatzeko eta sortzeko gaitasuna duela. Nago pertsona izenek, edo, bederen, euskal izendegiko hainbat izenek ez ote duten botere performatibo hori, desberdina baita norbaitek jaiotzen denetik Ekaitz, Haritz edo Harri dela entzutea edo Estitxu, Lorea edo Maitane dela aditzea. Izen batzuek edo besteek oso desberdina egiten dute gure autoerrealitatea.

Ondorioak

Euskaltzaindiak euskal izendegia normatibizatzerakoan hartutako erabaki eta eraturako diskurtsoa aztertuta, ez da gauzak bere onetik ateratzea –feministoi eta teoria feministari usuen egiten zaigun kritika estereotipatua exajerazioaren hori izan arren– gure jendartean indarrean den genero ideologia nagusiarekin bat eginda ibili dela esatea. Ikusi dugunez, sexuaren araberrako bereizketa egitea finkatu du izendegia antolatzeke oinarritzeko lege, eta, gainera, lege naturalaren kategoria eman dio; bereizketa egiteke, gizon izenak hartzen ditu izenaren eredu, patroiz, generiko unibertsal, eta haizetatik eratortzen emakumeenak, femeniinoa maskulinoaren luzapen

edo azpisail dela irudikatuz; hitz arruntetan oinarritzen diren izenak bereizketarako irizpide fonetikoaren arabera barik esanahien arabera erabakitzen ditu, indarrean diren balio maskulino edo femeninoen arabera; emakume izenetatik abiatuta ez da ia gizon izenik sortzen, alderantzizko bidea zilegi izan arren egun oraindik gizonak balio femeninoekin kutsatzea ez baita onargarri, botere harremanetan feminitatea maskulinitatearen menpe dagoelako ispilu.

Eta aurreko hori guztia justifikatzeko, hizkuntzalaritzan, ikerketan, zientzian, objektibotasunean, oinarritutako diskurtsoa garatu du Euskaltzaindiak. Alde horretatik, beste zenbait arlotan hartu den estrategia bera hautatu du: gogoeta feministatik genero sistema hori auzitan jarri denean, naturalizazioaren diskurtsoa indartu egin da –hau da, gizon eta emakumeen arteko harreman desigualak batzuen eta besteen berezko ezaugarrietan oinarritzea–, eta horretarako zientzia eta ikerketaren –bereziki biologia eta osasun zientziak– diskurtsoa baliatu da. Euskaltzaindiak izenen sexuaren arabera bereizketa ikerketa linguistikoen bidez euskararen berezkotasunean oinarritzea bat dator denboran euskararen erabilera sexista kuestionatzen duten diskurtsoak ugaritzearekin. Funtsean, hizkuntza ideologia bat eratu du Euskaltzaindiak joera horri erantzuteko, hizkuntzari buruzko irudikapen bat, zeinaren arabera, euskararen senean baitago egungo genero ideologiaren garraiatzaile izatea.

Nolanahi ere, horrek ez du esanahi Euskaltzaindia bereziki erakunde kontserbadorea denik genero auzietan⁹, baizik eta jendartean nagusi diren ideia eta balioen ispilu dela, baita auzi honetan ere, gainerako erakunde gehienak bezala. Euskaltzaindia jendartearekin elkarrekintzan aritzen da, eta, adibidez, izendegia egiterakoan gizon eta emakume izenak bereizteko ibilitako irizpideetako bat izan da zalantzazko kasuetan aztertzea izen hori dutenen artean gizonak edo emakumeak diren gehiago. Beraz, praktika soziala ere aintzat hartu du Euskaltzaindiak, eta, ondorioz, hein batean, praktika sozial nagusia islatzen du. Halaber, praktika sozialean

joera nagusi-nagusia da umearentzako izena erabakitzerakoan sexuaren araberako bereizketa egitea, hau da, izen bat erabakitzea mutila izango bada, beste bat neska badator.

Hala ere, egungo genero ideologia gero eta gehiago auzitan jartzen den heinean, gero eta gehiago dira jendartean praktika disidenteak, esaterako, bereizketaren kuestionamendua eta izen mistoen aldeko jarrera. Iruditzen zait Euskaltzaindiak irekitasunez hartu eta aztertu beharko lituzkeela proposamen horiek, eta bereziki aintzat hartu beharko lukeela hizkuntza ekintza eta gertakari soziala dela, garaiak, azturek eta pentsamenduek zedarritua. Era berean, kontuan izan beharko lukeela pertsona izenen hau jendarte parekideago baterako bidean auzi garrantzitsua dela, hizkuntza –eta haren baitan izendegia– ideia, balio eta identitateak –besteak beste, genero nortasun ereduak– garraiatzeko tresna nagusietakoa baita. Are, indar performatiboa aintzat harturik, garraiatzeko ez ezik, baita balio eta identitate berri –eta parekideagoak– sortzekoa ere. 🍷

Euskaltzaindiak kontuan izan beharko luke pertsona izenen auzia garrantzitsua dela jendarte parekideago baterako bidean

Oharrak

1. Dokumentatuta dago euskararen komunitateak bazituela antzina pertsona izen propioak –I.-III. mendeetako Akitaniako idazkuntan edo Erdi Aroko monastegietako dokumentuetan agertu dira–. Baina Trentoko Kontzilioan hartutako erabakiek –funtsean, izen katolikoak inposatzea– eta euskara boteretik kanpo baztertutako hizkuntza iza-teak desagerrarazi zituzten. XIX. mende amaieran sortzen da, Sabi-no Aranak abian jarritako abertzaletasun modernoaren proiektuaren baitan, euskaratik eta euskalduntasunaren garaiko iruditeriatik izen-degi propioa sortzeko ekimena. Hain justu, Arana bera da egilea, eta bere gain hartzen duen aurreneko zereginetako bat da. Hasieratik izan zen debekuen jomuga, baina jazarpenak frankismoan jo zuen goia. Joan den mendeko 60ko hamarkadako euskal pizkundean, izen-degia da berriro lehenetsutako lanetako bat. Bigarren saio horretan Euskaltzaindiak hartu zuen bere gain apailatzeko ardura nagusia. Galarazpen eta oztopoak asko izan ziren aldi horretan ere. Egun euskal izendegiko izenak dira Euskal Herrian erabilienak, Ipar Euskal Herrian joera hori Hegoaldean baino dezente txikiagoa bada ere.
2. Hala nola, Izaro, Iraitz, Amets, Amaiur, Aratz...
3. Artikulu honetan jaso dudana tesina eta tesi proiektu zabalago baten zati bat da. Egitasmo horren helburua da euskal izendegiaren bidez nolako harremana duten gurean nazio eta genero identitateek; edo euskal abertzaletasunak nolako genero nortasun eta ereduak proposatzen dituen. Halaber, euskal izendegiak antroponimian eragin duen ‘iraultza’ jendarteko balio aldaketa sakonagoen ispilu ote den.
4. Hainbat ikertzaile lanak proposatu du generoa bera ez ezik sexua, gaur egun hain ebidentea zaigun sexu binarismoa, gertakari naturala baino eraikuntza soziala dela. Thomas W. Laqueur estatubatuar historialariaren lana oso interesgarria da, hala nola hain boladan den queer teoriaren ekarpena.
5. 1897an argitaratu zuen Aranak *Ixendegi bizkattarra*. EAJk, berriz, 1910ean plazaratu zuen Aranak Koldobika Elizalderen laguntzaz apailatutako *Deun-ixendegi euzkotarra* –beraz, Arana hil eta gerora–. Izendegi katolikoan finkatzen da erabat Arana-Elizalderen proposamena, haien pentsaerarekin bat eginez.
6. Jose Maria Satrustegi (Arruatzu, 1930 - Iruñea, 2003) antropologo eta euskaltzaina izan zen euskal izendegiaren apailatzailea 70eko hamarkadan, Euskaltzandiaren enkarguz. Lan eskerga egin zuen, eta zabaltasun eta intuizio handiz, mitologiatik, literaturatik, agiri historikoetatik zein toponimiatik jasotako izenekin eta haiei kontzeptu onuragarriak islatzen zituzten hitz arruntak erantsiz osatu zuen izen-

- degi proposamena. Aurreko santutegi katolikoan oinarritutakoarekin alderatuta, erabat iraultzailea.
7. Espainiako legedian jasota dago derrigorrezkoa dela pertsona izenek sexuaren araberako bereizketa egitea. Hain zuzen, hori eta umearentzat iraingarri ez izatea da izenari jartzen zaion muga. Frantzian, aldiz, sexu bereizketa ez da behartzen, lasagoa da legedia zentzu horretan. Nolanahi ere, izenari buruzko azken erabakia epailearena da; baina, euskal izenei dagokiela, Euskaltzaindiari aholkulari eta autoritate izatea aitortzen dio Espainiako Justiziak.
 8. Tesina osatzeko, Mikel Gorrotxategi Euskaltzaindiko Onomastika batzordeko idazkariari sakoneko elkarrizketa egin nion 2009ko abenduaren 12an, Bilbon, Euskaltzaindiaren egoitzan. Elkarrizketa hartako pasarteak dira aurrerantzean SE Gorrotxategi markarekin agertuko ditudanak.
 9. Uste dut badagoela iritzi ildo bat Euskaltzaindia oraindik ere sotane-kin eta jarrera atzerakoienekin lotzen duena. Ez nago batere ados horrekin. Iruditzen zait gainerako jendarte erakundeen paretsukoa dela arlo horretan. Sumatzen dut Euskaltzaindiari buruzko irudikapen horren oinarrian badagoela, gainera, euskarari berari buruzko irudikapen bat: euskara modernitaterik ezarekin lotzeko asmoa. Berriro ere Deborah Cameronengan oinarrituz, euskara gutxiesteko hizkuntza ideologia bat finkatzen dela uste horietan.

Bibliografia

- Alvarez Uria, Amaia: 'Euskara hizkuntza sexista al da?' Erabili.com, 2004.
- Arana Goiri, Sabin: *Egutegi bizkattarra*. Bilbo, 1897.
- Arana Goiri, Sabin; Elizalde, Koldobika: *Deun-ixendegi euzkotarra edo deunen ixenak euzkeratuta ta ixentzat ezarten diran jayetako ixenan euzkerazko ikurpenak*. Bilbo, 1910.
- Azurmendi, Mikel: *Nombrar, embrujar. Para una historia del sometimiento de la cultura oral en el País Vasco*. Alberdania, 1993.
- Baker, Paul: *Sexed Texts. Language, Gender and Sexuality*. Equinox, 2008.
- Barquin, Amelia: *Euskararen erabilera ez sexista*. Gidaliburua. Emakunde, 2008.
- Bidegain, Xarles: *Izendegia*. Elkarlanean, 1999.
- Cameron, Deborah: 'Gender and Language Ideologies'. In Janet Holmes, Miriam Meyerhoff (arg.): *The Handbook of Language and Gender*. Blackwell Publishing, 2003.
- Eckert, Penelope; McConnell-Ginet, Sally: *Language and Gender*. Cambridge University Press, 2003.

- Euskaltzaindia: *Euskal izendegia. Ponte izendegia*. Testuen egileak: Mikel Gorrotxategi eta Patxi Salaberri. Eusko Jaurlaritza, 2001.
- García, Mikel: 'Alabak ezin Amets izan eta semea ezin Izar deitu'. *Argia*, 2010-10-28.
- Gorrotxategi Nieto, Mikel: 'Evolución del nombre de pila en el País Vasco peninsular'. *Fontes Linguae Vasconum* 83, 2000, 151-168.
- Gorrotxategi Nieto, Mikel: 'Euskal izendegia gauzatzera erabilitako irizpideak'. In Euskaltzaindia 2001.
- Gorrotxategi Nieto, Mikel: 'Errepublikara garaiko izenak eta 1939ko dekretua'. *Fontes Linguae Vasconum* 102, 2006, 321-352.
- Hoyos, Mikel: *Euskal izenak*. Xepelarra Kulturdenda, 1998.
- Ihitzia Sainz, Urtzi: *Euskal izendegi bateratua*. ENA elkarteak. 1999.
- Iñigo, Andres; Salaberri, Patxi: 'Euskaraz femeninoak egiteko izan diren bideez'. *Euskera* 42, 1997, 257-270.
- Juanena, Agurtzane: 'Hizkuntza seximoa eta euskara'. *Jakin* 65, 1991, 97-110.
- Knörr, Henrike: 'Hitzaurrea'. In Euskaltzaindia 2001.
- Knörr, Henrike; Iñigo, Andres: 'Izendegia. Diccionario de nombres vascos. Dictionnaire de prénoms basques'. *Euskera* 44, 1999, 1.207-1.210.
- Lagarde, Marcela: 'El castellano, una lengua de caballeros'. In *Mujeres en red* (www.nodo50.org/mujeresred/marcela_lagarde-elcastellano.html).
- Leroy, Sarah: 'Les prénoms ont été changés. Pseudonymisation médiatique et production de sens des prénoms'. In *Noms propres, dynamiques identitaires et sociolinguistiques*. Cahiers de sociolinguistique 11. Presses Universitaires de Rennes, 2006.
- Levi-Strauss, Claude: *Pentsaera basatia*. Gaiak, 2005. Jatorrizkoa: 1967.
- Lledó Cunill, Eulàlia: *Guía del lenguaje para el ámbito del deporte*. Ema-kunde, 2009.
- Lopez Anton, Jose Javier: 'El debate sobre el izendegi sabiniano. Una visión retrospectiva de la cultura vasca en 1907'. *Sancho el Sabio. Revista de cultura e investigación vasca* 6, 1996, 137-154.
- Satruestegi, Jose Maria: 'Giza emakumeen izendegia'. *Euskera* 18, 1973, 210-214.
- Satruestegi, Jose Maria: "Euskal izendegiak" egindako bidea. *Euskera* 44, 1999, 591-598.
- Satruestegi, Jose Maria: 'Pertsona izenen historia'. In Euskaltzaindia 2001.
- Uriarte Astarloa, Jose Mari: *Pablo Pedro Astarloa (1752-1806)*. Biografia. Durangoko Arte eta Historia Museoa, 2002.